

O SUVREMENOM U PRISTUPU JEZIČNOJ ZNANOSTI*

Božidar Finka

Jezični je fenomen općeljudska osobina. Razlikuju se jezični ostvaraji u pojedinim jezičnim zajednicama. Ti su ostvaraji zasebni svjetski jezici. Uvjetovani su faktorima koji uvjetuju i druge razlike među ljudima i ljudskim zajednicama. Razvitak jezika išao je, dakle, krivudavim stazama kojima je kročio i razvitak ljudskoga društva. Množenje ili smanjivanje broja jezika najtješnje je povezano s faktorima koji prate množenje ili smanjivanje broja ljudskih zajednica. Nekad bliski ili jedinstveni jezici razvili su se postupnim procesima u više zasebnih, kao što se i više ili manje raznoliki jezici u dugim postupnim procesima zbližavaju i prelaze u jezično jedinstvo. Tako se tzv. jezična piramida sad postavlja na bazu, sad naglavce, prema tome o kojem se jeziku ili jezičnoj grupi govori. Ovakvo se shvaćanje jezičnog razvitka s povratnom spregom danas više i ne dovodi u pitanje. Ipak to ne znači da je lako odrediti odnos prema pojedinim pitanjima iz jezične problematike koji ne bi bio podložan većim ili manjim kritikama drukčijih gledišta. To ne treba da obeshrabruje. Priznavanje razvojnoga procesa u jeziku ipso facto isključuje statičke stavove. Promjene u razvoju jezika prate i promjene u shvaćanjima o njegovu razvoju. Teoretičari su već davno zapazili jezične zakonitosti. U tome među njima nema neslaganja. Jezični je sustav stvarnost, a njen su odraz gramatički priručnici kojih se starost ne mjeri samo stoljećima nego već i tisućljećima. Prirodno je što nova pokoljenja jezičara ispravljaju, dopunjavaju i upotpunjavaju rezultate prethodnih težeći da jezik obuhvate u svoj njegovoj ukupnosti: u svim ostvarenjima i u svim funkcijama, na način koji najdosljednije odgovara svijesti i potrebama vlastite suvremenosti.

Svako novo vrijeme traži od jezičnoga proučavanja mnogo više od svakoga prethodnoga. Zahtjev je našega vremena — primjenljivost jezičnoga proučavanja. Taj zahtjev nužno iziskuje veće ili manje preinake i prilagođavanja i same metodologije jezičnoga proučavanja u odnosu na vrijeme s manjim ili drukčijim zahtjevima i mogućnostima jezične znanosti. Bitna je promjena u pristupu jezičnome proučavanju da se sve više potiskuje subjektivnost, intuicija i historicizam u zaključcima i atomiziranje jezične građe i zaključivanja, a sve se više insistira na dokažljivosti i pretkažljivosti,

* Pošto je napisan ovaj članak, izašao je, uz inicijativu Zagrebačkoga lingvističkoga kruga HFD u izdanju Sveučilišta u Zagrebu, 2. broj SUVREMENE LINGVISTIKE posvećen upravo pitanjima koja se dodiruju i u ovom članku. O njima se govori i u 1. broju SL, a u međuvremenu je izašla i knjiga M. Ivić: *Pravci u lingvistici* (Ljubljana, 1963), ali je ovaj članak još uvijek aktualan jer će širem krugu čitalaca pružiti osnovne obavijesti o temi suvremenoga pristupa jezičnoj znanosti.

tj. egzaktnosti i sveobuhvatnosti jezičnih zaključaka. Samo tako dobiveni rezultati jezičnoga proučavanja mogu imati primjenljivu vrijednost.

Egzaktnost se uglavnom postiže svođenjem matematičkologičke elementarne opreke na binarno suprotstavljanje jezičnih elemenata i izlučivanje funkcionalno relevantnih podataka dijela ili cjelokupne materije kojega jezika. Uz jasno određene i izdiferencirane kriterije moguće je dati takav opis jezičnoga sustava u kojem će svaki novi podatak jezične građe biti pretkažljiv, samim time i primjenljiv u svakom novom slučaju. Težnja za potpunosti opisa i pretkažljivošću jezičnih činjenica nije sama sebi cilj. To je, naprotiv, uvjet za primjenljivost jezičnoga proučavanja — bitan zahtjev, razumljivo očekivanje i neodložna potreba suvremenoga svijeta.

Suvremeni smjer u lingvistici koji je posebno inaugurirao metodu opreka i najviše omogućio da se u lingvističkoj znanosti postignu rezultati koji otvaraju put za željeni cilj: primjenljivost jezičnoga proučavanja, obično se, za razliku od tipičnoga tradicionalnoga smjera, zove strukturalizam. Započeo je s analizom najmanjih jezičnih razlikovnih jedinica, s analizom jezičnih glasova, pa je praktički najviše pridonio upravo raščišćavanju pojmova o glasu i njegovim varijantama. Glas je funkcionalno najmanja razlikovna jezična jedinica. Glasovne su varijante zvukovno različiti ostvaraji istoga glasa bez posebne funkcije razlikovanja. Smislorazlikovni glas strukturalisti obično nazivaju fonem, pa je i fonologija, kao nauka o jezičnim glasovima, čedo strukturalizma. Metodu opreka za utvrđivanje relevantnih jezičnih podataka primijenili su kasnije uspješno i na složenije jezične jedinice. Kriteriji su i opet bili isti, cilj također. Najmanju razlikovnu jedinicu u morfologiji nazivaju strukturalisti morfem, u sintaksi taksem, u stilistici stilem, u leksiku leksem, u govornom nizu tagmem.

Iako i među strukturalistima ima više struja i smjerova, onih koji se više oslanjaju na tradicionalnu lingvistiku i onih koji su radikalniji, algebarskih lingvista i behaviorista itd., u načelu im je zajednička i metoda i cilj: primjena objektivne metode u proučavanju i dokazljivost zaključaka s mogućnošću primjenljivosti znanstvenih rezultata.

Neki se lingvisti odnose rezervirano, pa i nepovjerljivo prema strukturalistima i strukturalizmu. Oni za to navode više razloga. Spominju ne samo oprečna gledišta i među samim strukturalistima nego i promjene u gledištima samih strukturalista, sporost u postizavanju vidljivijih rezultata, suviše naglašen formalizam u metodološkom postupku, pretjerane zahtjeve za potpunosti opisa, za strogim definiranjem i raščišćavanjem ishodnih postavaka (teoretiziranje) i sveobuhvatnošću jezične građe, korjenito kidanje s lingvističkom tradicijom, tobožnju teškoću da se primjenom strukturalističke metode udovolji praktičnim i prakticističkim zahtjevima što ih danomice životna praksa stavlja pred jezičnu znanost i jezičnu struku uopće, itd.

Razlozima svojih kritičara strukturalisti suprotstavljaju svoje. Ispravnost svoje metode mogu strukturalisti potvrditi eksperimentalno, a osobito se ona, kako ističu strukturalisti, dokazuje činjenicom da su rezultati postignuti primjenom strukturalističke metode primjenljivi u strojnoj obradi. Bez egzaktnosti u postupku i zaključcima, uz odgovarajuće upute, bilo bi nemoguće programiranje jezične građe za strojnu obradu. Ako je dakle primjena strukturalističke metode uvjet da se postignu određeni važni ciljevi i praktičnog i teoretskog značenja, ne može biti nedosljednosti u njenoj primjeni, makar to na određen način i u određenoj mjeri znači kidanje s lingvističkom tradicijom. Time se nipošto ne negiraju i ne umanjuju zasluge tradicionalne lingvistike. Priznajući joj neosporne uspjehe i zasluge, i praktične i teoretske prirode, strukturalisti samo ističu da dugom tradicijom jezičnoga proučavanja nagomilano mnoštvo jezičnih spoznaja, normalno, treba da dobije nov osmišljaj i primjenu. U tom smislu *strukturalizam ne znači kidanje s tradicijom nego njeno organsko dopunjavanje, tj. pomicanje jezične znanosti korak naprijed*. To je u skladu s normalnom evolucijom znanosti uopće. Takvi se raskidi s tradicijom događaju u svim znanostima, bilo u matematici, fizici, kemiji, bilo u ekonomiji, društvenim znanostima, filozofiji. Kao što, dakle, i u drugim granama znanosti ima i revolucionarnih promjena, one su moguće i u lingvistici. To može biti samo prednost, ne nedostatak te znanosti. Izvjesne revolucionarne promjene u jezičnoj znanosti uvjetovane su primjenom drukčijeg metodološkoga pristupa samom predmetu, a taj je posljedica upravo praktičnih i prakticističkih zahtjeva koje pred znanost uopće, pa onda i pred jezičnu znanost i struku postavlja suvremena stvarnost. Najradikalniji strukturalisti k tome dodaju na adresu svojih kritičara da je njihov otpor strukturalizmu uglavnom rezultat nepoznavanja njegovih prednosti, znak njihove neupućenosti u drukčiju metodiku, odnosno nesnalžljivosti u primanju ili primjeni njegovih rezultata. Zato se takvi lingvisti tradicionalisti opravdavaju opreznosću da ne žele nasjesti »novotarijama«. Što se pak tiče razlike u gledanjima među samim strukturalistima, pa i promjena u gledanjima među njima, oni ističu da je i razvoj i evolucija u samom strukturalizmu prirodna pojava, uvjet za napredak, ona ga ne negira, naprotiv potvrđuje ispravnost stava da je razvitak dinamička, a ne statička nužnost. Među svoje zasluge strukturalisti svakako ubrajaju i činjenicu da su, svjesno ili intuitivno, i najveći tradicionalisti štošta primili i od metode i od terminologije čisto strukturalističke. To znači priznanje da su strukturalisti bitno pridonijeli unapređivanju jezične znanosti, što se više ne može negirati. Svojim su metodološkim postupkom omogućili rješavanje i onih lingvističkih problema koji se ne bi mogli ni postaviti ni riješiti tradicionalnim metodama.

Iz konfrontacije iznijetih gledišta nameće se određen zaključak:

Bitno je u radu svih lingvista da svaki daje vrijedne i upotrebljive jezične rezultate. Njima se u krajnjoj mjeri može poslužiti svaki drugi lingvist. Svaki će ih iskoristiti na način koji odgovara njegovim teoretskim pogledima. Logično je očekivati od svakoga lingvista da u svom radu teži da u teoretskom smislu unaprijedi jezičnu znanost, a primjenom svojih teoretskih zahtjeva što bolje zadovolji praktične potrebe svoje suvremenosti. Upravo primjena, sveobuhvatna primjena treba da bude glavno mjerilo koje će opravdati prednost ove ili one metode.

NEKI NOVIJI HIPERJEKAVIZMI

Valentin Putanec

Hiperjekavizam je pojava u jeziku kada se neki samoglasnik, koji nije po porijeklu jat, u jeziku razvije kao da je tu, u staroslavensko doba, bio jat. Ova je pojava česta u štokavskim ijekavskim govorima, a i u hrvatskom književnom jeziku postoje neki hiperjekavizmi koji su posve normalni, tj. nitko ih ne tjera iz književno pisanih tekstova. To su npr.:

1. ime ptice *sjenice* ne postaje od *sjena* < *sěna* nego od pridjeva *sinъ* »tamnocrven, ljubičast« kako dokazuju svi slavenski jezici: rus. i ukr. *sinica*, polj. *sinka*, slov. *sinica* (uz *senica*).¹ Sekundarno je kod Južnih Slavena (Hrvata, Srba, Slovenaca) ovo ime dovedeno u vezu sa *sjenom* pa odatle kod ekavaca (Srba, Slovenaca, Hrvata kajkavaca) *senica*, u jekavaca *sjenica*.

2. ime ptice *djetao*, *djeteo* nije nastalo od *dětelъ* nego od *detelъ*.²

3. *lijevoča* je nastala od madž. *lőcs*,³ a njezin *-ije-* nastao je možda odatle što ju je jezična svijest vezala uz *lijevati*, *lijevak*.

4. biljka *nalijep*, koja se javlja kod ikavaca kao *nalip*, duguje ovaj svoj naziv latinskom, odnosno dalmato-romanskom *nappellus*,⁴ a *-ije-* je dobio ovaj naziv odatle što ga je jezična svijest vezala uz *lijepiti*.

5. antroponim *Stjepan* nastaje prema grčko-latinskom *Stephanus*. Ikavski *Stipan* i ekavski *Stepanić* mogu se tumačiti prema latinskom, odnosno grčkom *e*, ali pseudojatski oblik *Stjepan* treba tumačiti kao hiperjekavizam.

Sve ove riječi sadrže etimološki hiperjekavizam odnosno pseudojatzizam i nitko danas npr. u Hrvata ne misli tražiti od pisaca i onih koji govore književnim jezikom da pišu i govore *senica*, *deteo*, *levča*, *nalep*, *Stjepan* umje-

¹ Usp. *ARj.* 15, 157.

² Usp. *ARj.* 2, 453. i Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch* 1, 190.

³ Usp. *ARj.* 6, 87.

⁴ Usp. *ARj.* 7, 417.